

HANS PÖÖGELMANN 1905.—1907 A. REVOLUTSIOONIS

Prof., ajalootead. doktor H. Moosberg

NSV Liidu ajaloo kateeder

Hans Pöögelmann (1875—1938) on üks eesti töölisklassi vabadusvõitluse suurkujusid. Üle 30 aasta pidas ta lakkamatut võitlust töörahva vaenlaste vastu — sotsialismi võidu eest. Seni on aga tema tegevust veel vähe uuritud. Eesti kodanlikud ajaloolased püüdsid tema osa Eesti revolutsioonilises liikumises, sealhulgas ka 1905.—1907. aasta revolutsioonis, surnuks vaikida. Väikekodanliku kallaku juhtivad tegelased J. Palvadre, V. Vöölmann jt., lähtudes oma rühma huvidest, kujutasid H. Pöögelmanni tegevust täiesti väärtalt.¹ Mainitud rühma fraktsioonilisele tegevusele andis väärika vastulöögi J. Anvelt.² Ta näitas, et J. Palvadre, V. Vöölmanni jt. väited, nagu ei oleks H. Pöögelmann 1905.—1907. a. olnud marksist ega bolševik, on tõe moonutamine, mitte ainult H. Pöögelmanni, vaid kogu EKP laimamine.³ Eesti revolutsioonilise liikumise moonutustest J. Palvadre ja V. Vöölmanni poolt on H. Pöögelmann ise kirjutanud töös «Enamlus ja vähemus Eestis 1905».⁴

H. Pöögelmanni 50. ja 60. sünniaasta juubeli puhul Leningradis ilmunud artiklites on tema tegevus esitatud väga lünklikult.⁵

1938. aastal langes H. Pöögelmann laimu ohvriks ning oli represseeritud. Siis püüdsid mõningad ebateadlikud elemendid tembeldada H. Pöögelmanni ja J. Anvelti trotskistideks ja rahva-vaenlasteks. Alles viimastel aastatel on taastatud tõe nende tulinähtude revolutsionääride — Eestimaa Kommunistliku Partei juhtivate tegelaste kohta. Alates 1956. a. on ilmunud rida artikleid

¹ Vt. Я. Пальвадре, 1905 год в Эстонии, Л. 1925; В. Вельман, 1905 год в Эстонии, Л. 1933.

² J. Anvelt, Meie lahkumineku ehk EKP vastasrindede ajaloolised ülevaated, Leningrad 1928; ehk «Klassivõitlus», 1928, nr. 92—93, 94—95, 96—97, 98—99.

³ «Klassivõitlus», 1928, nr. 92—93, lk. 32—39.

⁴ Leningrad 1933.

⁵ J. Anvelt, H. Pöögelmann. «Klassivõitlus», 1925, nr. 71—72, lk. 3—4; Mõningaid andmeid H. Pöögelmannist. «Klassivõitlus», 1935, nr. 12/183, lk. 12—17.

H. Pöögelmanni tegevusest,⁶ samuti on välja antud tema luuletuste kogumik.⁷

Nagu näeme, rõhutavad mainitud artiklid mõnda osa H. Pöögelmanni tegevusest, mistõttu neil on kahtlemata suur väärtus, kuid neis esineb ka pealiskaudsust, ebatäpsust ja deklaraatiivsust. Nii näiteks on K. Laigna artiklid «Hans Pöögelmann — väljapaistev eesti bolševistlik publitsist»⁸ ja «H. Pöögelmann ajaloolasena»⁹ kujunenud H. Pöögelmanni kirjutiste loeteluks mõningate tsitaatide esitamisega neist ning järeldustega, mis ei ole igakord vajalikult argumenteeritud. Näiteks kirjutab K. Laigna H. Pöögelmanni kohta: «1904. aastal ja osalt ka veel 1905. aasta esimesel poolel on noor ajakirjanik ja üliõpilane siiski veel mitmeti kõikuval positsioonil.»¹⁰ Selline väide ei ole aga millegagi tõestatud.

Nõukogude ajaloolaste ülesanne on näidata, kuidas H. Pöögelmann tegutses eri ajajärkudel ja kuidas ta täitis oma ülesandeid eesti rahva tõelise pojana. H. Pöögelmanni poolt eesti keelde tõlgitud luuletuse ridadega võiks ka teda ennast iseloomustada:

Ja kuhu elulaev mind iial kannab
ma olen võitlev rahvapoeg
ja selleks jään. ¹¹

Käesolevas artiklis püütakse lähtudes konkreetsest materjalist näidata, kuidas H. Pöögelmann kujunes revolutsionääriks ja misugust osa ta etendas 1905.—1907 aasta revolutsioonis.

Hans Pöögelmanni elutee algas väikelalupoja perekonnas Viljandimaal 1875. aastal. Ta õppis pärast kihelkonnakooli lõpetamist Põltsamaa Aleksandrikoolis, kus ilmnedid ta ajakirjanikukaldunud ning armastus luule vastu.¹² Lõpetanud kooli, ihaldas ta olla kasulik oma rahvale. Pilstvere külakooliõpetajana hakkas ta selgitama darvinismi ja ateismi ideid. Kuid see ebaõnnestus tal,

⁶ H. Moosberg, Hans Pöögelmann — revolutsiooni laulik. «Sirp ja Vasar» nr. 24, 15. juunil 1956.

R. Majak, Võitluse esiridades (H. Pöögelmanni elust ja loomingust). «Rahva Hää!» nr. 305, 30. dets. 1956.

A. Kõõrna, Hans Pöögelmann — marksistliku majandusõpetuse väljapaistev propagandist Eestis. «Edasi» nr. 2, 3. jaan. 1957.

L. Krigul, H. Pöögelmann ja Eesti teater. «Edasi» nr. 242, 11. dets. 1957.

N. Andresen, Võitlev luule. «Sirp ja Vasar» nr. 2, 10. jaan. 1958.

M. Laosson, Kuid põõsad varjavad metsa... «Rahva Hää!» nr. 209, 4. sept 1958.

A. Kõõrna, H. Pöögelmanni majanduslikest vaadetest. TRÜ Toimetised, vihik 69, Tartu 1958, jt.

⁷ H. Pöögelmann, Luuletused, Tallinn 1957.

⁸ «Looming», 1958, nr. 8.

⁹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 3.

¹⁰ Sealsamas, lk. 184.

¹¹ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 123.

¹² H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 3—4.

sest nii tema õpilastele kui ka vanematele inimestele olid need ideed liiga kauged ning arusaamatud. Juba siis hakkas H. Pöögelmann osa võtma karskustegevusest, tegelema laulukooride ja näiteringidega. Oma elava iseloomu tõttu suutis ta palju ära teha. 1896. a. asus H. Pöögelmann Viljandisse postkontoriõpilaseks ning jätkas kaastöö tegemist ajalehtedele, eriti «Olevikule». Ta kirjutab luuletusi ja artikleid rahva elust.

H. Pöögelmann oli XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul väikekodanlike demokraatlike ideede pooldaja. Ta tahtis siiralt aidata kaasa valgustustegevusele oma rahva hulgas. Ta lootis seda teha alkoholismi vastu võitlemisega. Viljandis võttis H. Pöögelmann elavalt osa karskusseltsi tegevusest, pidas loenguid ning juhtis ka seltsi kultuurharidustööd. Ta valiti isegi seltsi esimeheks.

Pärast lühikest aega Venemaal (Rostovis) postiametnikuna töötamist, kust ta oli sunnitud lahkuma ametnike streigi organiseerimise katse pärast,¹³ siirdus H. Pöögelmann 1899. a. kodumaale ja asus Tartu «Postimehe» toimetusse tööle. Siin püüdis ta jätkata tööd kirjanduspöllumel. Ta pilk oli pööratud töörahva eluküsimustele. Jutustuses «Viletsuse ohver», mis ilmus 1900. a., kirjeldas ta vaeste popside elu. Kodanlik-klerikaalne õhkkond «Postimehe» toimetuses ei rahuldanud teda. Tartus astus H. Pöögelmann «Karskuse Sõbra» liikmeks ja hakkas selles aktiivselt tegutsema. Tollal ei mõistnud H. Pöögelmann, nagu paljud teisedki, et karskusliikumist juhtiv eesti kodanlus eesotsas pastor V Reimanniga propageeris rahva hulgas «kainust ja kasinust» isoleeritult sotsiaalsest probleemidest, lootes kasvatada kodanlusele kuulekaid tööorje. Karskusseltsides valitses «rahvastervikluse» vaim, mida püüti rõhutada eelkõige sellega, et seltsi liikmeteks võisid olla kõik, kes aga tahtsid sinna astuda. Kõrvuti majaomanike, taluperemeeste ja haritlastega olid seltsi liikmeteks töölised ja sulased.¹⁴ Sellist «demokratismi» kasutasid kodanlikud tegelased klassivastuolude varjamiseks eesti ühiskonnas. H. Pöögelmann pööras tollal peamise tähelepanu alkoholismi kahjulikkusele. Kuid mida rohkem ta uuris alkoholismiküsimust, seda enam sidus ta viimast ühiskondlike suhete probleemidega. Eriti Saksamaal olles sai ta rohkem kasutada välismaist kirjandust ning 1904. a. novembris saadab ta Leipzigit Eesti karskusseltside aastaraamatule suure artikli «Alkoholism kui ühiselu paise»¹⁵ Selles artiklis tähendas H. Pöögelmann, et alkoholismile ei saa vaadata teisiti kui ühis-

¹³ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi arhiiv (edaspidi EKP arhiiv), f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 18.

¹⁴ Esimene karskusselts asutati Soome karskusliikumise mõjul 1889. a. Toris J. Kilgi poolt. XIX sajandi lõpuks oli neid Eestis juba ligi 40. Üldine liikmete arv kõikus 2000 ümber. Täavaliselt oli neis 30—50 liiget, suuremates kuni 100. Näiteks Laiuse karskusseltsi «Püüe» liikmeist oli 1893.—1898. a.: kohaomanikke 5, kohaomanike perekonnaliikmeid 35, töölisi ja teenistujaid 28, kooliõpetajaid 21, käsitöölisi 15, kaupmehi 4, vallasekretäre 2 ja arste 1; kokku 111 liiget. Andmed saadud O. Ibiuse käsikirjast «Eesti karskusliikumise ajalugu».

¹⁵ Eesti Karskusseltside Aastaraamat, 8. aastakäik, Tartu 1905.

kondlikule pahele, mille vastu tuleb võidelda kogu ühiskonna jõududega.¹⁶

«Postimehe» juures olles kirjutas H. Pöögelmann mõned luuletused. Tolle aja parimaks luuletuseks on «Puid pillun küdevasse ahju», milles antakse luulevormis seletus, et materia ei kao, vaid säilib teises vormis, et samuti kui tuli, hävitades ahjus puud, annab inimestele soojust, nii ka võitluses langenud inimesed annavad oma panuse parema tuleviku eest.¹⁷ Tema isamaa-luuletused sisaldavad siirast armastust oma rahva vastu,¹⁸ nad õhkuvad kindlast usust paremasse tulevikku, kuid kuidas see tuleb ja missuguste vahenditega seda saavutada — neile küsimustele ei osanud H. Pöögelmann tollal veel vastata. «Postimehe» meelsusest ta polnud jõudnud siis veel vabaneda ja püüdis isegi kritiseerida Marxi õpetust kodanliku maailmavaate seisukohalt.¹⁹ Teravamad lahkuminekid ilmnesid aga usuküsimustes, sest H. Pöögelmann oli ateist juba 1893. a. alates.²⁰ Järk-järgult ideelised vastuolud «Postimehega» suurenesid ning 1901. a. siirdus Pöögelmann tööle äsjaasutatud ajalehe «Teataja» toimetusse. «Teataja» asutajaks oli eesti liberaalse rahvusliku kodanluse esindaja K. Päts. Uutes, imperialismiperioodi tingimustes ei rahuldanud seda kodanlust enam «Postimehe» ja temasarnaste ajalehtede suund. Liberaalne rahvuslik kodanlus püüdis oma majanduslike ja poliitiliste huvide eest võitlemist kohandada muutunud oludele. «Teatajas» kirjutati: «Meie aeg tarvitab uusi, meie aegseid mehi, kui meie üleüldises käigus teiste jalgade alla ei taha jääda.»²¹ Et võita oma ajalehele rohkem poolehoidjaid ja lugejaid, koondas K. Päts «Teataja» toimetusse tollal tuntumaid ja populaarsemaid demokraatlikke tegelasi: E. Vilde, M. Martna, A. Tammsaare, H. Pöögelmanni, O. Müntheri jt. «Teataja» veergudel hakkas ilmuma rõõbiti majanduslikke küsimusi selgitavate artiklitega ka kirjutisi sotsiaalsete suhete kohta, mis sisaldasid demokraatlikke mõtteid. Rõhutati vajadust intensiivsemalt arendada tööstust, kaubandust, põllumajandust jne. Balti parunite vastased kirjutised olid siin teravamad kui teistes ajalehtedes. Sageli toodi sõnumeid tööliste ja sulaste olukorrast. Tsarismi ees lõmitamist esines suhteliselt vähem. K. Päts püüdis kodanlikku natsionalismi esitada looritatud kujul. Et «Teatajast» pahempoolsemat ajalehte Eestis ei olnud, siis orienteerusid demokraatlikud jõud temale, s. o. ka tööliste hakkasid seda ajalehte rohkem lugema kui teisi. Et toimetuse koosseis oli võrdlemisi kirju, siis tekkis selle liikmete vahel teravaid mõttevahetusi.

¹⁶ Eesti Karskusseltside Aastaraamat, 8. aastakäik, lk. 116—117, 124—126.

¹⁷ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 39.

¹⁸ Sealsamas, lk. 46.

¹⁹ Vt. Postimees 1857—1907. 50-aastase kestuse mälestuseks, Tartu 1909, lk. 226.

²⁰ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, 1. 18.

²¹ «Teataja» nr. 57, 11. märtsil 1903.

Teatavasti oli E. Vilde 90-ndates aastates mõningal määral tutvunud K. Marxi õpetusega, O. Münther tundis suuremat huvi töölisklassi olukorra vastu, M. Martna pidas end sotsiaaldemokraadiks (tegelikult ei olnud tal revolutsioonilise sotsiaaldemokraatiaga midagi ühist — H. M.) jne. Oli küllalt teemasid diskussioonideks, mis panid H. Pöögelmanni mõtlema teoreetiliste küsimuste üle. Siit sai ta tõsise tõuke enesetäiendamiseks. Ta tundis suurt huvi mitmesuguste teadusalade vastu ja pidas isegi mõningatel teemadel populaarteaduslikke loenguid. Näiteks esines ta Tallinna pritsimajas märtsis 1903. a. (karskuse kuratooriumi poolt korraldatud) loenguga «Mõnda elektriväe tarvitamisest».²² Oma rohkearvulistes artiklites majanduslike ja poliitiliste küsimuste kohta püüdis ta käsitletavaid probleeme seletada materialistlikult. Nii näiteks pikemas kirjutises «Pildid Tallinna minevikust» nägi H. Pöögelmann klassivastuolusid balti aadli ja linna alamkihtide vahel.²³ Klassivastuolusid ja ekspluateerimist Eesti ühiskonnas näitas ta ka luuletuses «Kännud ja käbid.»²⁴ Kuid need kirjutised olid veel kaugel marksismist.²⁵ Tundes suurt puudust põhjalikumatest teadmistest siirdus Pöögelmann 1903. a. Leipzigi Kaubandusülikooli.

See oli aeg, mil Saksamaa töölisliikumine elas üle tõusu- perioodi. Nii näiteks toimus 1903.—1904. aastal ligi 3000 majanduslikku konflikti, millest võttis osa üle 257 000 töölise — üle kahe korra rohkem kui eelmise kolme aasta kestel.²⁶ Kogu Saksamaa töörahva tähelepanu köitis Leipzigi lähedal asuva Krimmitschau tekstiilitööstuse tööliste mitu kuud kestnud streik. Saksamaa töölisklassi toetus streikijatele oli niivõrd suur, et Krimmitschau töölised oleksid võitnud, kui ametiühingute oportunistlikud liidrid poleks tööliste seljataga vabrikantidega kokku leppinud ja nõustunud 1904. a. 19. jaanuariks streiki lõpetama.²⁷

Krimmitschau tööliste streigist kirjutati palju ajalehtedes, eriti siirast poolehoidu avaldas neile Saksa sotsiaaldemokraatia pahempoolse tiiva häälkandja «Leipziger Volkszeitung», mis ilmus XX sajandi algul 36 000-lises tiraazis.²⁸ Leipzigiis peeti palju koosolekuid, kus elavalt arutati selle streigi küsimusi. H. Pöögelmann, kes sattus Leipzigi just streigi ajal, hakkas tööliste koosolekuist

²² «Teataja» nr. 55, 8. märtsil 1903.

²³ «Teataja» nr. 107, 280, 281 ja 289, 19. mail, 17., 18., 30. ja 31. dets. 1903; nr. 8, 9 ja 10, 12., 13. ja 14. jaan. 1904.

²⁴ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 52.

²⁵ Postimees 1857—1907. 50-aastase kestuse mälestuseks, Tartu 1909, lk. 226.

²⁶ Б. А. Айзин, Подъем рабочего движения в Германии в начале XX века, М. 1954, lk. 80.

²⁷ Sealsamas, lk. 89.

²⁸ Б. А. Айзин, op. cit., lk. 60. «Leipziger Volkszeitung'i» peatoimetajaks oli 1901.—1907. a. saksa sotsiaaldemokraatia pahempoolse tiiva väljapaistev tegelane Fr. Mehring (vt. Thomas Höhle, Franz Mehring, sein Weg zum Marxismus 1869—1891, Bd. I, Berlin 1956, lk. 298—299); E. Säärits sissejuhatuses H. Pöögelmanni «Luuletustele» (Tallinn 1957, lk. 9) nimetab ekslikult «Leipziger Volkszeitung'it» radikaalseks ajaleheks.

osa võtma ja luges järjekindlalt «Leipziger Volkszeitung'it».²⁹ Kõik see avaldas suurt mõju H. Pöögelmanni maailmavaate kujunemisele.

Kaubandusülikoolil olid tihedad suhted Leipzigi Ülikooliga, mis võimaldas H. Pöögelmannil astuda vabakuulajana ülikooli, kus ta kuulas loenguid filosoofia, filoloogia, õigusteaduse, sotsiaalse hügieeni jt. ainete alal. Vahepeal käis ta veel Berliinis korraldatud alkoholivastastel kursustel.³⁰

Vene-Jaapani sõja aastail tegi «Leipziger Volkszeitung» palju selleks, et tutvustada saksa proletariaadile vene töörahva revolutsioonilist liikumist. Tihti kirjutati sellest, et Venemaa seisab revolutsiooni lävel, et nimelt Venemaa alustab revolutsiooni jne.³¹ Rohkearvulistel Leipzigi tööliste legaalsel ja illegaalsel koosolekutel selgitasid saksa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid Fr. Mehring, A. Bebel jt. Vene revolutsiooni küsimusi.³² Saksa sotsiaaldemokraatia suur tähelepanu Vene revolutsiooni küsimustele sundis ka H. Pöögelmanni tõsiselt mõtlema selle üle. Ta käis vene üliõpilaste koosolekuil, kus esinesid ettekannetega menševikud. Siin kuulis ta esmakordselt menševikest ja bolševikest, kuid mõistis vähe nendevahelisest poleemikast ega suutnud kindlat seisukohta võtta. Seevastu vaidlustes saksa sotsiaaldemokraatide vahel oli ta kindlalt pahempoolsete toetaja.³³ Omandatud revolutsiooni-idee kajastuski H. Pöögelmanni 1904. a. kirjutatud luuletustes «Kevadetuuled», «Hanged» jt.³⁴ Üldist revolutsioonilise liikumise tõusu kujutab ta «Kevadetuultes» järgmiste ridadega:

Nad tõusevad idast ja läänest (kevade tuuled, s. o.
revolutsiooni tuuled — H. M.)

ja põhja ja lõuna poolt
nad sõuavad tasa ja raskelt,
ja hoog nagu teed küsiks hoolet.³⁵

On loomulik, et H. Pöögelmanni ei rahuldanud ametlik õppeprogramm Leipzigi Kaubandusülikoolis ning ta hakkas iseseisvalt uurima K. Marxi, F. Engelsi ja G. Plehhanovi töid. Suur huvi majandusküsimuste vastu ja oma rahva majandusliku olukorra tundmine olid eeldusteks, mis kergendasid H. Pöögelmannil vabanemist väikekodanlikest vaadetest ja marksistliku teooria omandamist.³⁶

Seda, et H. Pöögelmann oli põhjalikult jälginud Saksa töölis-

²⁹ «Klassivõitlus», 1935, nr. 12 (183), lk. 16; EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 19. «Leipziger Volkszeitung'i» kaastöölisteks olid R. Luxemburg, K. Liebknecht, K. Zetkin jt.

³⁰ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 18—19.

³¹ Б. А. А й з и н, op. cit., lk. 131—132.

³² Sealsamas.

³³ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 19.

³⁴ H. P ö ö g e l m a n n, Luuletused, lk. 57—62.

³⁵ Sealsamas, lk. 59.

³⁶ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 19.

liikumist ja sellele kaasa tundis, tõendab fakt, et ta 1904. a. Tallinnasse sõites tõi kaasa ning hiljem saatis Tallinna VSDTP organisatsioonile saksa revolutsioonilist kirjandust, sealhulgas ka Königsbergi protsessi materjale.³⁷ Pöögelmann mõistis, et Königsbergi protsessi materjalidel oli väga suur tähtsus nii Saksa- kui ka Venemaa töörahva revolutsioonilise teadlikkuse kasvatamisel, sest need materjalid näitasid, et saksa ja vene proletariaadi internatsionaalsetele sidemetele seisis vastu Saksa ja Vene valitsuse ühisrinne, sellest hoolimata et nendel maadel kehtisid erinevad seadused.³⁸

Königsbergi protsessi lavastajaiks olid tsaarivalitsus ja Preisi riigivõimud. Suur osa vene illegaalsest revolutsioonilisest kirjandusest trükiti välismaal, näiteks leninlikku «Iskrat» ja rida Lenini töid trükiti Saksamaal, Sveitsis jm. Seda tuli toimetada illegaalselt üle Vene piiri. Üheks tähtsaks punktiks, mille kaudu toimus kirjanduse saatmine Venemaale, oli tolleks ajaks kujunenud piiri läheduses asuv Königsberg. Kirjanduse üle piiri transportimist organiseeris kohalik saksa sotsiaaldemokraatlik organisatsioon koos Venemaa SDTP esindajatega.

Ulatuslik illegaalse kirjanduse voolamine Venemaale tekitas tsaarivalitsuses ärevust. Kokkuleppel Saksamaa valitsusega paigutati XX sajandi algul Berliini, Leipzigi, Königsbergi, Stuttgarti, Müncheni jt. linnadesse hulk Vene politseiagente, kelle ülesandeks oli jälgida kõiki «kahtlasi» Vene riigi alamaid ja nendega kokkupuutuvaid sakslasi.³⁹ Agentuuri andmed tehti Vene konsulate kaudu teatavaks Saksa võimudele. Viimased konfiskeerisid kirjanduse, mis oli määratud Venemaale saatmiseks. Kuigi Saksamaa seaduste alusel illegaalse kirjanduse vedamine ei olnud karistatav, toimus 1903. a. novembris rühma saksa sotsiaaldemokraatide arreteerimine. Neid süüdistati esiteks salaühingu organiseerimises, siis riiklikus kuriteos Venemaa vastu ja Vene tsaari solvamises.⁴⁰ Seitsme kuu kestel fabritseeriti süüdistusi, võltsiti dokumente ja seadusi. 1904. a. juulis algas Königsbergis protsess, mis kahe nädala kestel köitis kogu Euroopa tähelepanu.⁴¹

Provokatsioonilise protsessi organisaatorid püüdsid tõestada, et saksa sotsiaaldemokraadid olid seotud vene «terroristidega» ja «mõrvaritega», et illegaalse kirjanduse kaudu kutsuti mõrvama Vene tsaari jne. Sellega loodeti katkestada illegaalse kirjanduse saatmist Venemaale ning nõrgestada saksa sotsiaaldemokraatlikku parteid momendil, mil toimus töölisliikumise tõus. Saksamaa valitsevad ringkonnad arvestasid samuti, et kui nad osu-

³⁷ ЕКР архив, ф. 25, нм. 25—2, с. 1301, л. 19.

³⁸ Б. А. Айзин, *op. cit.*, lk. 135.

³⁹ О. И. Бершадская, Из истории революционного содружества русского и немецкого пролетариата. «Вопросы истории», 1955, пр. 9, lk. 87—88.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 89.

⁴¹ Sealsamas, lk. 90.

tavad tsaarivalitsusele teene võitluses Vene revolutsioonilise liikumisega, siis Vene valitsus vastutasuks sõlmib Saksamaaga viimasele soodsa kaubalepingu.

Kuid juba enne protsessi ja protsessi käigus paljastasid saksa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid A. Bebel, K. Zetkin, K. Liebknecht jt. protsessi telgitaguseid. K. Liebknecht, esinedes kohtus saksa tööliste Ehrenpforti ametliku kaitsjana, näitas, kuidas on võltsitud dokumente, ning tõestas, et revolutsioonilise kirjanduse levitajad ei ole «terroristid» ega «mõrvarid». K. Liebknechti ettepanekul oli üheks ekssperdikis M. Reussner,⁴² kes samuti tõestas protsessi tendentslikku olemust. Nad nõudsid süüdistuste tühistamist ja kohtupingil olijate vabastamist. Sedasama nõudis kogu saksa töötav rahvas ja kohus oli sunnitud kohtualused õigeks mõistma.⁴³ See oli saksa tööliklassi ja pahempoolsete sotsiaaldemokraatide suur võit.⁴⁴

On mõistetav, mispärast Königsbergi protsessi materjalid osutusid tähtsaks illegaalseks kirjanduseks, millega Venemaa revolutsionäärid tutvustasid oma maa töörahvast. H. Pöögelmann, tuues seda Tallinna, aitas kaasa eesti proletariaadi kasvatamisele internatsionalismi vaimus.

Königsbergi protsess toimus ajal, mil Venemaal süvenes revolutsiooniline kriis. Seetõttu osutus protsess sündmuseks, mis äratas saksa tööraha ridades suurt huvi Venemaa revolutsiooni vastu. Viimaseil aastail SD Vabariigis publitseeritud materjalid⁴⁵ ja saksa ajaloolaste poolt teostatud uurimused⁴⁶ näitavad kujukalt, kui suur mõju oli 1905.—1907 a. revolutsioonil saksa töörahvale. Eespool mainitud M. Reussner, viibides Saksamaal, kirjutas 1905. a. esimesel poolel saksa töölistele raamatu «Venemaa võitlused õiguse ja vabaduse eest»,⁴⁷ milles ta sooja sümpaatiaga kõneleb Venemaa miljonite proletaarlaste võitlusest võrdõiguslikkuse ja vabaduse eest ning väljendab kindlat usku peatsesse sotsialistliku revolutsiooni võidusse Venemaal.⁴⁸

⁴² M. Reussner, Tomski ülikooli professor, oli sunnitud XX saj. algul üliõpilaste rahutuste toetamise pärast välismaale siirduma. Seal puutus ta kokku saksa revolutsionääridega, eriti K. Liebknechtiga. 1925. a. kirjutas ta Königsbergi protsessist raamatu. Vt. M. Рейснер, Судебный процесс Карла Либкнехта против русского царя, Рязань 1925.

⁴³ O. И. Бершадская, op. cit., lk. 93.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 94—95.

⁴⁵ Die Auswirkungen der ersten russischen Revolution von 1905—1907 auf Deutschland. Archivalische Forschungen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Band 2/I, Berlin 1954; Band 2/II, Berlin 1956.

⁴⁶ Vt. G. Mühlfordt, Zur Weltwirkung der russischen Revolution von 1905—1907. Jahrbuch für Geschichte der deutsch-slavischen Beziehungen und Geschichte Ost- und Mitteleuropas, Halle 1956, lk. 231—245. Mainitud artiklis annab G. Mühlfordt põgusa ülevaate põhimisest kirjandusest, mis on ilmunud Saksamaal 1905.—1907. a. revolutsiooni kohta selle ajal ja ka hiljem.

⁴⁷ M. v. Reussner, Die russischen Kämpfe um Rechte und Freiheit, Halle 1905.

⁴⁸ M. Reussneri raamatut on säilinud äärmiselt vähe eksemplare, sest nagu G. Mühlfordt arvab, olevat tsaarivalitsuse politseiagendid selle juba

1905. a. novembris, umbes samal ajal kui Lenin, saabus M. Reussner Peterburi ja hakkas revolutsioonilisest liikumisest energiliselt osa võtma. Ta töötas bolševistliku legaalse ajalehe «Novaja Žizn» juures ja lubas, samuti kui V. I. Lenin, teha kaastööd viiulikunstnik Ed. Sõrmuse toimetusel Peterburis detsembris 1905. a. ilmuma hakanud eestikeelsele legaalsele bolševistlikule ajalehele «Edasi». ⁴⁹ «Edasi» nr. 4 ilmus M. Reussneri artikkel «Witte-Plehve», milles iseloomustatakse rahvavaenulikku Witte valitsust kui «mutsaja» organiseerijat. ⁵⁰ Sellest selgub, et Reussner võttis osa eesti töörahva revolutsioonilisest liikumisest. ⁵¹

H. Pöögelmann saatis Leipzigitist artikleid, luuletusi ja tõlkeid eesti ajalehtedele ja kirjastajatele. «Teataja» nimetas tema isegi oma Leipzigi korrespondendiks.

1903. a. lõpul näiteks saatis ta Tallinna raamatukaupmehele G. Pihlakale parun Th. Korffi raamatu «Surm ehk kohus Tallinna Magistraadis» tõlke. ⁵²

Leipzigi viibides jälgis H. Pöögelmann suure huviga Venemaal alanud revolutsiooni. Ta jälgis tähelepanelikult eesti ajakirjandust ja reageeris sellele elavalt. Näiteks kui 1905. a. aprilli lõpul G. Suits avaldas «Postimehes» oma luuletuse «Needmine», milles avaldus äärmine pessimism, et «altmaa peavad tõusma siis mehed» ⁵³; vastas H. Pöögelmann sellele mõne päeva pärast samas ajalehes oma luuletusega «Needjale», mis on tulvil usku, et «... elupuus tärkamas elu uus». Ta nimetab G. Suitsu unistajaks ning hüüab: «Ise Sa ärka ja silmad lahti aja!» ⁵⁴ Samal ajal tõlkis H. Pöögelmann eesti keelde rea revolutsioonilisi laule, alates «Marseljeesiga», mis avaldati juba 1905. a. suvel Tartus hektograafil paljundatud erikogumikuna. Kellega H. Pöögelmann oli kirjavahetuses Tartus, ei ole õnnestunud välja selgitada.

Kodumaale jõudis H. Pöögelmann 1905. a. oktoobri lõpul, s. o. pärast oktoobrimanifesti, haritud marksistina ja veendunud revolutsionäärina. Ta astus kohe VSDTP liikmeks ⁵⁵ ja hakkas Tallinna komitee ülesandeid täitma. H. Pöögelmanni peamiseks ülesandeks oli tõsta töörahva revolutsioonilist teadlikkust. Ta pidas rohkesti kõnesid nii linnas kui ka maal. ⁵⁶ Nii näiteks esines H. Pöögelmann 20. novembril 1905. a. revolutsioonilise kõnega

revolutsiooni ajal ära korjanud. G. Mühlpfordt refereerib mainitud artiklis M. Reussneri raamatut võrdlemisi põhjalikult, vt. lk. 231–245.

⁴⁹ Vt. «Edasi» nr. 2, 7. dets. 1905.

⁵⁰ Sealsamas, nr. 4, 16. dets. 1905.

⁵¹ M. Reussner oli Narva VSDTP organisatsiooni poolt saadetud detsembris 1905 Tampere konverentsile.

⁵² ENSV TA Kirjandusmuuseum, fond 101, H. Pöögelmanni kiri G. Pihlakale.

⁵³ «Postimees» nr. 93, 28. aprillil 1905.

⁵⁴ Sealsamas, nr. 102, 10. mail 1905; vt. H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 66.

⁵⁵ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25–2, sü. 1301, l. 19.

⁵⁶ Punased aastad I, Tartu 1932, lk. 31.

Kuusalu karskusseltsi «Seeme» ruumis. Kõne ajal levis hoone ees punane lipp. Sellest tegid riigivõimuorganid järelduse, et karskusselts «Seeme» on revolutsiooniline organisatsioon, ning kindralkuberneri korraldusel ta suleti.⁵⁷

1905. a. november ja detsember olid revolutsiooni kõrgeima tõusu kuudeks ka Eestis. VSDTP Tallinna Komiteel ei olnud oma häälekandjat, ei olnud ka vajalikke materiaalseid ressursse selle asutamiseks. Siis tekkis tööliste hulgas «Teataja» ülevõtmise mõte, et muuta ta Tallinna Komitee häälekandjaks.⁵⁸ Seda mõtet toetas aktiivselt ka «Teataja» toimetusse uuesti tööle asunud H. Pöögelmann. Koos M. Martnaga selgitas ta toimetuse liikmetele ajalehe ülevõtmise vajadust ning toimetuse esitaski peatoimetaja K. Pätsile ühise ultimaatum, milles nõuti, et ajalehte hakataks välja andma töörahva ja revolutsiooni huvides, vastasel korral toimetuse ähvardas keelduda ajalehe toimetamisest. Ultimaatumi läbi lugenud, olevat K. Päts vihaseks hüüdnud, et kas nälgitud külakoolmeistrid vähe on, kellega lehte võib toimetada.⁵⁹ Tähendab, Päts ei kavatsenudki arvestada toimetuse ultimaatumit. Tema vastupanu murdis aga VSDTP Tallinna Komitee juhtiva tegelase A. Keskküla⁶⁰ ilmumine toimetusse koos mõnede «Dvigateli» töölistega, kellele oli Tallinna Komitee poolt ülesandeks tehtud «Teataja» üle võtta.⁶¹ Päts oli sunnitud arvestama tööliste jõudu ja lubama ajalehes avaldada Tallinna VSDTP materjale. Juba 31. oktoobril ilmus toimetuse märkus, et tööliste ringkonna poolt palutakse toimetust avaldada teade, et Tallinna tööliste koosolek 27. oktoobril, arutanud informatsiooni mustsaja kavatsustest haritlaste ja juutide tapmise kohta, otsustas võidelda kõikide tööliste käes olevate abinõudega mustsaja vastu.⁶²

Järgnevatel «Teataja» numbrites ilmus teateid ja artikleid, mis olid kirjutatud Tallinna Komitee nimel või teadmisel. Neist suurem osa oli H. Pöögelmanni sulest. Ta käsitles mitmeid väga tähtsaid rahva revolutsioonilise võitlusega seoses olevaid küsimusi.

Jälgides järjest laienevat liikumist rahvakooli demokratiseerimise eest 1905. a. sügisel, mõistis H. Pöögelmann seda kui lahutamatu osa kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist. Artiklis «Kool ja usuõpetus» rõhutas ta: «Üleüldises uuendusevoolus ei seisa rahvakooli korraldamise küsimus mitte viimasel astmel ja ei võigi seista.»⁶³

Käsitledes usuõpetust koolis, näitas ta, et seni on usuõpetus koolis olnud ainukeseks õpilaste maailmavaate määrajaks. «Selle kaudu on meie rahvakool ikkagi kiriku ja selle läbi kõige tagurli-

⁵⁷ EKP arhiiv, f. 24, nim. 24—2, sü. 1886, l. 3.

⁵⁸ J. A n v e l t, H. Pöögelmann. «Klassivõitlus», 1925, nr. 71—72, lk. 3—4.

⁵⁹ H. P ö ö g e l m a n n, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905, Leningrad 1933, lk. 15.

⁶⁰ A. Keskküla oli algul revolutsiooni poolt, hiljem osutus ta aga aferistiks.

⁶¹ H. P ö ö g e l m a n n, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905, lk. 15.

⁶² «Teataja» nr. 233, 31. okt. 1905.

⁶³ Sealsamas, nr. 246, 15. nov. 1905.

semate ringkondade käpa alla jäänud.» Ta soovitas eesrindlikel ühiskonna- ja koolitegelastel mõelda, «kuidas õppijaid vangistavast maailmavaatest ja kõigist selle tagajärgedest vabastada».⁶⁴

Tuginedes rea saksa teadlaste arvamustele ning saksa õpetajate ajalehe materjalidele, millega H. Pöögelmann Saksamaal oli tutvunud, näitas ta, et väide, nagu oleks usuõpetus rahvakoolis kõlbluse kasvatamise abinõuna tarvilik, on ainult õnes sõnakõlks.⁶⁵ Sellega kummutas ta ka J. Tõnissoni väite, millega viimane oli esinenud Tartus Eesti põllumeeste seltside kongressil 1905. aasta suvel, nimelt, et usuõpetust peaks koolis ikka säilitama, sest ilma selleta olevat inimene väga toores. Pöögelmann näitas, et kõbelised vaated kujunevad sõltuvalt üldisest haridustasemest ja ühiskonna klasside seisukohtadest, see tähendab, et töölistel on hoopis teistsugused kõbelised vaated kui kapitalistidel.⁶⁶ Lastele usudogmade tuupimine on aga kahjulik ja vastuolus teadusega. Ta märkis, et «oleks Josua-aegne teadus niikauge olnud kui tänine, siis ei leiaks meie piiblist sõna: päike seisab Kiideonis ja kuu Ajaloni orus (Jos. 10, 12)»⁶⁷

Mainitud artiklis esitab H. Pöögelmann nõudmise, et usuõpetus tuleb koolist kõrvaldada.

Rööbiti revolutsiooniliste kõnede pidamisega talurahva koosolekutel püüdis H. Pöögelmann teha mõningaid kokkuvõtteid talurahvaliikumisest valdades. Artiklis «Vallad tõusevad» käsitles ta seda liikumist kui kogu talurahva võitlust tervikuna, kuid samas kutsus üles sulaseid ja maatamehi organiseeruma ning oma nõudmisi esitama. Ta toetas Rapla vallavalitsuse ringkirja teistele valdadele, milles kutsuti üles ühiselt tööle asuma maa-omavalitsuse ümberkorraldamise alal. H. Pöögelmann kirjutas: «Vallad tõusevad — aga osaku nad tõusmisel vabaduse valgust tarvitada ja igapäevaste kasude piirist kaugemale vaadata.»⁶⁸

Artiklis «Raha asjus» analüüsis H. Pöögelmann Venemaa rahanduslikku olukorda. Ta näitas, et Venemaa majanduslik areng sõltub väliskapitalist, et tsaarivalitsus on riigi ülalpidamiseks sunnitud otsima järjest uut välislaenu, mille kõrged protsendid lasuvad raske koormana töötava rahva õlgadel. Rahvas, kartes, et valitsus ei ole võimeline rasket rahanduslikku olukorda parandama, hakkas raha pankadest ja hoiukassadest välja võtma. Sellest tegi H. Pöögelmann järelduse: «. rahapuudus on üks mõjukam revolutsiooni abinõu, mis valitsust ühelt poolt seda käreدامaid abinõusid tarvitama sunnib, et rutemini «rahu» jalule seada, teiselt poolt aga ka seda enam valitsust järele andma sunnib, kui revolutsiooni seisukoht kindlaks jääb.»⁶⁹ Mainitud H. Pöö-

⁶⁴ «Teataja» nr. 246, 15. nov. 1905.

⁶⁵ Sealsamas.

⁶⁶ Sealsamas, nr. 247, 16. nov. 1905.

⁶⁷ Sealsamas.

⁶⁸ Sealsamas, nr. 245, 14. nov. 1905.

⁶⁹ «Teataja» nr. 252, 22. nov. 1905.

gelmanni artikkel ilmus mõni päev enne nn. «Finantsmanifesti» avaldamist ja tõendab, et ta tundis toleaeget revolutsioonilist kirjandust, sealhulgas ka Lenini töid, milles tihti analüüsiti Venemaa majanduselu, eriti katastroofilist finantsolukorda.

«Finantsmanifest» ilmus 2. detsembril ajalehes «Novaja Žizn»⁷⁰ ja juba järgmisel päeval ka bolševistlikus eestikeelses ajalehes «Edasi». Kirjeldades rahvamajanduse laost Venemaal, teeb «manifest» järelduse: «Sellest seisukorrast päästab ainult üks tee — valitsuse kukutamine ja temalt viimaste jõudude äravõtmine. Tarvis on tema eluallika viimane soon — rahalised sissetulekud — kinni sulgeda. Seda ei ole mitte üksinda maa poliitiliseks, vaid ka majanduslikuks vabastamiseks tarvis, kuid peale selle ka veel riigi rahaasjanduse korraldamiseks.»⁷¹ «Manifest» lõppes üleskutsega keelduda kõikide kroonumaksude maksmisest, välja võtta kõik hoiused Riigipangast ja hoiukassadest, nõuda kõikide rahaliste operatsioonide teostamist ja palga maksmist ainult kullas.⁷² Seda «manifesti» levitati ulatuslikult ka Eestis, sest «Edasit» saadeti kõikidesse Eesti ala linnadesse, kust ta ka maale jõudis.

Võib oletada, et H. Pöögelmann oli «Edasiga» seotud. Tema kaudu võis «Edasi» avaldada Fr. Mehringi artikli «Vahetpidamata revolutsioon»,⁷³ sest H. Pöögelmann tundis hästi Fr. Mehringi töid ja oli tema suur austaja.

«Teatajas» ilmus H. Pöögelmanni artikleid tsaarivalitsuse ja balti aadli vahekorra kohta. Ta näitas, kuidas revolutsioon parolüseeris võimukandjaid, kes hakkasid üksteist süüdistama revolutsiooni põhjustamises. Nii süüdistati Liivimaa aadlikonvendi 24. novembri märgukirjas tsaarivalitsust selles, et ta venestamispoliitikaga oli loonud pinna revolutsiooniks. See omavaheline nägelemine ei suutnud siiski varjata balti aadli koostööd tsaarivalitsusega revolutsiooni kägistamisel, nagu märkis H. Pöögelmann.⁷⁴

Kui novembris aktiveerisid oma tegevust eesti föderalistide liidrid P. Speek, G. Ast jt., püüdes mistahes vahenditega suurendada oma nn. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei

⁷⁰ Vt. Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Высший подъем революции, ч. I, Москва 1955, lk. 25—26. «Manifest» oli rea revolutsiooni juhtivate ja pooldavate organisatsioonide ühine üritus. Temale olid kirjutanud alla: Tööliste Saadikute Nõukogu, Ülevenemaalise Talupoegade Ühingu Peakomitee, VSDTP Keskkomitee ja Organisatsiooniline Komisjon, Sotsialistide-revolutsionääride Partei Keskkomitee ja Poolamaa Sotsialistliku Partei Keskkomitee (PPS).

⁷¹ «Edasi» nr. 1, 3. dets. 1905.

⁷² Sealsamas.

⁷³ «Edasi» nr. 1, 3. dets. 1905. Fr. Mehringi mainitud artikkel oli trükitud ajakirjas «Neue Zeit» nr. 6, 1905. a. Selles kirjutas autor veenvalt, et Vene revolutsiooniga algab uus ajajärk revolutsioonide ajaloos, et Vene revolutsioon erineb põhjalikult Euroopa revolutsioonidest, sest teda juhib proletariaat.

⁷⁴ «Teataja» nr. 268, 10. dets. 1905.

(ESDTP) liikmete arvu, siis andis H. Pöögelmann reas «Teataja» artiklites nende tegevuse kohta õige hinnangu. Ta kirjutab, et töörahva revolutsioonilise võitluse juhtimiseks ja õige võitlustee kättenäitamiseks peab partei olema ideeliselt ühtne ja tugev, peab lähtuma töölisklassi huvidest. Tartu sotsiaaldemokraadid võtavad aga oma parteisse palju neid, kes on kodanluse maailmavaate pooldajad. See nõrgestab parteid ja tegelikult lõhestab sotsiaaldemokraatlikku liikumist Eestis.⁷⁵ Eesti föderalistid, hakates tegutsema eraldi VSDT Parteist, töötasid tegelikult viimase vastu. Näiteks kui VSDTP Tallinna Komitee otsustas nn. rahvaasemike koosolekust, mille kokkukutsumist organiseeris Tõnissoni Eduerakond, osa võtta, siis otsustas Tartu ESDTP osakond seda koosolekut boikoteerida. Säärased erinevad otsused viisid rahvahulki segadusse ning olid kasuks kodanlusele.⁷⁶ ESDTP Tallinna Komitee poolt väljaantud ajalehe «Vabadus» esimese ja tegelikult ainsa numbri ilmumise puhul näitas H. Pöögelmann veenvalt föderalistide lõhestavat tegevust. Uus ajaleht «Vabadus» tegi ainult «veriseid sõnakõlke», konkreetseid sotsiaaldemokraatia ülesandeid ei selgitata selles sugugi.⁷⁷ H. Pöögelmanni seisukohad eesti föderalistide kohta olid täiesti õiged. Föderalistid läksid isegi nii kaugemale, et eitasid VSDTP olemasolu, püüdes igati kompromiteerida selle liikmeid, näiteks tööliste koosolekul 10. novembril Tartus,⁷⁸ millele VSDTP liikmed vastasid protestiga.⁷⁹ Kuid et need H. Pöögelmanni artiklid ilmusid kodanlikus ajalehes «Teataja», siis kasutasid föderalistid selle asjaolu jällegi osavasti ära VSDTP mustamiseks eesti töörahva ees. Artiklis «Määre kodanlaste ratastele», mis ilmus «Uudistes»,⁸⁰ püütakse tõestada, et VSDTP tegelased, avaldades «Teatajas» oma artikleid, töötavad tegelikult koos kodanlusega nende, see on tõeliste eesti sotsiaaldemokraatide vastu, kes pidavat võitlust eesti töörahva huvide eest.⁸¹ Sellised föderalistide kirjutised tõid suurt segadust töölisklassi ja ka võitleva talurahva teadvusse. VSDTP Tallinna Komitee viga seisis selles, et ta tegelikult ei jõudnud enne karistussalkade tulekut «Teataja» ülevõtmist lõpule viia. K. Päts jäi endiselt «Teataja» peremeheks, kes ajalehe väljaandmisel lähtus kodanluse huvidest. Kuid revolutsiooni tõusuperioodil (s. o. oktoobris, novembris ja detsembris) ta ei julgenud ajalehes avaldada töörahva revolutsioonilise liikumise vastaseid väljendusi ning püüdis olla maksimaalselt objektiivne konkreetsete sündmuste fikseerimisel, seda loomulikult tänu niisugustele toimetuse liikmetele kui H. Pöögelmann jt.

⁷⁵ «Teataja» nr. 254 ja 255, 24. ja 25. nov. 1905.

⁷⁶ Sealsamas.

⁷⁷ Sealsamas, nr. 256, 26. nov. 1905.

⁷⁸ «Uudised» nr. 88, 15. nov. 1905.

⁷⁹ Sealsamas.

⁸⁰ «Uudised» nr. 91 ja 93, 25. nov. ja 2. det. 1905.

⁸¹ Sealsamas.

Kindla bolševikuna võttis H. Pöögelmann osa nn. rahvaasemike koosolekust, mis oli kokku kutsutud Tõnissoni Eduerakonna poolt. H. Pöögelmann koos teiste revolutsiooniliste demokraatidega mobiliseeris kokkutulnud revolutsioonilis-demokraatlikke jõude ning korraldas 27.—29. nov. 1905. a. Tartu ülikooli aulas nende koosoleku. Olles selle koosoleku üheks juhatajaks, etendas ta tähtsat osa viimase revolutsiooniliste resolutsioonide koostamisel.⁸²

Moskva relvastatud ülestõusu algul pöördus VSDTP Keskkomitee Tallinna organisatsiooni poole ettepanekuga toetada Moskva proletariaadi võitlust relvastatud väljaastumisega.⁸³ Tallinna Komitee oma laiendatud koosolekul 10. detsembril arutas seda küsimust ja otsustas saata tööliste relvastatud salgad maale politsei ning mõisnike vastu võitlema. Eelkõige tuli vaenlaste käest relvad ära võtta ning varustada võitlussalku.⁸⁴ Seda otsust selgitas H. Pöögelmann «Voltas» peetud (11. det.) tööliste koosolekul. «Volta» koosolekul viibis osa valdade esindajaid, kes olid Tallinna kokku tulnud, selleks et läbi arutada maaomavalitsuse küsimust. Sõjaseisukorra väljakuulutamise tõttu jäi see nõupidamine ära ja töölistel kutsusid valdade esindajad oma koosolekule. «Volta» koosoleku otsuse kohaselt siirdusid tööliste relvastatud salgad juba samal ööl ja järgmisel päeval maale.⁸⁵

Nendel pingelistel kuudel püüdis H. Pöögelmann hoolitseda selle eest, et eesti töölistele oleks anda niisugust kirjandust, mis rööbiti nende tunnete maailma arendamisega tõstaks ka proletariaadi klassiteadlikkust. Niisuguse kirjanduse kogumikuks osutuski tööliste jõulualbum «Edasi», mis ilmus 1905. a. lõpul J. Lilienbachi toimetusel ja H. Pöögelmanni aktiivsel kaastegevusel.

H. Pöögelmannil selles albumis ilmunud «Ajad ja arvamised muutuvad» on tõsine töö, milles autor püüab selgitada mõnda marksistliku filosoofia põhiküsimust võimalikult lihtsalt, et töölistel sellest aru saaksid. Ta näitab, et ühiskonna ideed muutuvad koos ühiskonna materiaalse baasi muutumisega. Kodanlusel olid oma ideede tõusu ja languse perioodid. Proletariaadil tekib oma ideede maailm, mis tuleneb tema olukorrast kapitalistlikus ühiskonnas. Pöögelmann tsiteerib K. Marxi «Poliitökonoomia kriitikast», et ühiskonna kihid ei ole vabad tootmisviisi valimisel, tootmisviisist sõltub aga kõik muu, ühiskonna pealisehitus. Samas näitab autor, kuidas usk on olnud valitseva klassi huvide teenistuses.⁸⁶

Et H. Pöögelmann oli tollal Tallinnas K. Marxi õpetuse suurim tundja, siis võib oletada, et artikkel «Karl Marx», mis on

⁸² Vt. neid resolutsioone kogumikus: Революция 1905—1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин 1955, lk. 359—363.

⁸³ H. Pöögelmann, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905, lk. 24.

⁸⁴ Sealsamas, lk. 25.

⁸⁵ Sealsamas, lk. 23.

⁸⁶ Edasi. Tööliste jõulualbum I, 1905, lk. 5—16.

ilma allkirjata, oli samuti H. Pöögelmanni kirjutatud. Selles käsitleb autor Eesti olusid K. Marxi õpetuse seisukohalt.⁸⁷

Albumis ilmus kolm H. Pöögelmanni luuletust: «Hanged», «Kevadetuuled» ja «Kus on nad nüüd?»⁸⁸

1905. a. detsembri lõpul, mil algas karistussalkade määratsemine Eestis, siirdus H. Pöögelmann Gorkisse (Nižni-Novgorodi) ja hakkas seal töötama õpetajana kommertskursustel.⁸⁹ VSDTP Peterburi eesti organisatsiooni ettepanekul tuli ta 1906. a. mai algul Peterburi ja hakkas selle organisatsiooni ülesandeid täitma. Mõni päev pärast «Pamjat Azova» ülestõusu tuli H. Pöögelmann Tallinna ja hakkas osa võtma parteitööst. Ta tegi ära suure töö VSDTP Eesti maaorganisatsioonide nõupidamise ettevalmistamisel ja juhtis selle nõupidamise tööd (toimus augustis 1906. a.).⁹⁰ Tähtsaimaks küsimuseks sellel nõupidamisel oli maaküsimus. Nõupidamisel vastuvõetud resolutsioonis on maaküsimus lahendatud bolševistlikult, nimelt, et Eestimaa omavalitsus konfiskeerib tasuta kõik kroonu-, kiriku- ja kloostr-, rüütelkonna ja mõisnike maad, samuti tsaari õukonnale ja linnadele kuuluvad maad. Konfiskeerimisele ei kuulu talupoegade ostu- ja renditalud, mis jäävad nende omanduseks. Konfiskeeritud maad jagatakse maata ja vähese maaga maarahvale kasutamiseks, kes oma koosolekutel otsustavad, kuidas seda maad kasutada — kas suurmajanditena või tükeldatuna väikemajapidamisteks.⁹¹ Selle resolutsiooniga pandi tegelikult alus eesti bolševike agraarprogrammile, mida H. Pöögelmann kaitses ka VSDTP Eestimaa organisatsioonide Terijõe konverentsil 1907 a.⁹² ja 1917 a. maatameeste konverentsil.

Samal ajal oli H. Pöögelmanni publitsistlik tegevus eriti intensiivne. Ta tegi rohkesti kaastööd Tallinnas 1906. a. suvel ilmuma hakanud pahempoolsele ajalehele «Sõnumed». Selle toimetajad ja väljaandjad A. Hanko ning Ed. Virgo olid tollal väikekodanlikud haritlased, kes teataval määral kaasa tundsid töörahvale. Kodanliku diktatuuri ajal said neist agarad kodanluse huvide kaitsjad — riigitegelased.⁹³

H. Pöögelmann oli ka demokraatliku ajalehe «Homnik» tegelik toimetaja, mis hakkas ilmuma 1906. a. novembri lõpul, ehkki ametlikuks väljaandjaks oli J. Jans.⁹⁴ See selgub H. Pöögelmanni

⁸⁷ Edasi. Tööliste jõulualbum I, 1905, lk. 88—90.

⁸⁸ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 59—62 ja 67—68.

⁸⁹ ЕКР архив, ф. 25, nim. 25—2, сү. 1301, л. 20.

⁹⁰ «Klassivõitlus», 1935, nr. 12 (183), lk. 16.

⁹¹ Vt. Революция 1905—1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин 1955, lk. 508.

⁹² Sealsamas, lk. 549.

⁹³ A. Hanko — jurist, 1911. a. Tallinna Laevaühisuse asutaja, 1919. a. sõjaminister ja ärimees. Ed. Virgo — ajakirjanik, kodanliku diktatuuri ajal välisministri abi ja diplomaat mitmes riigis.

⁹⁴ J. Jans — sots, advokaat, Asutava Kogu, I ja II Riigikogu liige, 1929. a. Eesti Maapanga direktor.

märkusest ajalehe esimeses numbris, mis oli tehtud arvatavasti konspiratsiooni mõttes.⁹⁵

«Homniku» igas numbris on mitu H. Pöögelmanni kirjutist, mis kannavad kas otse tema allkirja või pseudonüümi. Ta kirjutab töölisliikumisest,⁹⁶ talurahvaküsimusest («Väike-põllumehed»),⁹⁷ eesti kodanluse poliitikast, eriti Tõnissoni Eduerakonna rahva-vaenulikust tegevusest,⁹⁸ Riigiduuma valimistest⁹⁹ jt. küsimustest. Kõik ta kirjutised olid võitlevad, bolševistlikud, kuigi ta sõnastuses pidi olema ettevaatlik. Kaasaegseid sündmusi ja nähtusi kirjeldades püüdis ta äratada lugejate huvi ja kasvatada nende poliitilist teadlikkust.

«Sõnumetes» kirjutab H. Pöögelmann samuti väga mitmesuguste küsimuste kohta. Nii näiteks artiklis «Rahvalikud ettevõtted» näitas ta, et «Vanemuise» teater teenindab tegelikult eesti kodanlust, ehkki kõneldakse rahva teenindamisest.¹⁰⁰ Mitmes artiklis selgitas H. Pöögelmann neid põhjusi, mis sundisid eestlasi maalt välja rändama, ja kirjeldas, kuidas see väljarändamine toimub.¹⁰¹ Ta osutas suurt tähelepanu II Riigiduuma valimistele,¹⁰² Baltimaade omavalitsuse küsimusele,³⁰¹ ametiühingutele¹⁰⁴ jne. 1906. a. sügisel kirjutab H. Pöögelmann rea pikemaid artikleid, näiteks «Mis Jaan Tõnisson sotsiaaldemokraatiast arvab», milles ta iseloomustas teaduslikku sotsialismi ja näitas, kuidas J. Tõnisson seda halastamatult moonutas, süüdistades sotsiaaldemokraate paljudes «pattudes», mis olid Tõnissoni enda väljamõeldised. Kui Tõnisson kõneles «eesti iseloomust», millele ei vastavat sotsialism, siis vastas sellele H. Pöögelmann, et «. Eesti iseloom mitte alati eraomanduse kuldvasika ees kõhuli ei ole roomanud, oli aeg, kus eestlased, niisama nagu kõik teisedki rahvad kogukondliku ühisomandust kõige kohasemaks pidasid ja selle küljes niisama kinni rippusid, nagu nüüd hingemaa küljes — vahest enamgi veel, sest kogukondlik ühisomandus andis kogukonna liikme ülespidamiseks igatahes parema kindlustuse kui seda nüüd hingemaa iganes teha võib».¹⁰⁵ Tähendab «eesti iseloom» on muutlik ning on tingitud konkreetsetest ühiskondlikest suhetest. Edasi näitab H. Pöögel-

⁹⁵ Märkuse tekst on järgmine: «Et ma mitte alatiselt Tartu ei asu, siis palun kõiki toimetusse puutuvaid kirju mitte minu isikliku, vaid «Homniku» toimetuse aadressi saata. H. Pöögelmann.» Et H. Pöögelmann pidi end varjama, siis liikus ta mitmel pool ringi ning üheks varjupaigaks oli tollal ta isakodu, nagu ta ise kirjutas (vt. EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, l. 19).

⁹⁶ «Hommik» nr. 1, 28. nov. 1906.

⁹⁷ Sealsamas, nr-d 1, 3, 4, 5 ja 6, 28. nov. 8., 12., 15. ja 19. dets. 1906.

⁹⁸ «Hommik» nr-d 2, 3 ja 6, 5., 8. ja 19. dets. 1906.

⁹⁹ Sealsamas, nr-d 4, 5 ja 8, 12., 15. ja 29. dets. 1906.

¹⁰⁰ «Sõnumed» nr-d 29 ja 30, 4. ja 9. aug. 1906.

¹⁰¹ Sealsamas, nr-d 42, 48 ja 66, 23. aug., 12. ja 20. sept. 1906.

¹⁰² Sealsamas, nr-d 90, 92, 105 jt.

¹⁰³ Sealsamas, nr. 85.

¹⁰⁴ Sealsamas, nr. 109.

¹⁰⁵ H. Pöögelmann, Mis Jaan Tõnisson sotsiaaldemokraatiast arvab. Elu ja võitlus [artiklite kogumik], Peterburi 1907, lk. 39.

mann, et ka abielu ja perekonna vormid on olnud muutlikud. Abielu vorm sõltub omandivormist. H. Pöögelmann tõestas, et mitte sotsiaaldemokraadid ei löhu abielu ja perekonda, nagu kisavad tõnissonid, vaid kapitalistlikud suhted.¹⁰⁶ Sellega andis H. Pöögelmann esmakordselt marksistliku hinnangu reale eesti ühiskonna ajaloolise arenemise nähtustele.

Teises artiklis «Poliitilised parteid ja klassivõitlus» näitas H. Pöögelmann, missuguse arengutee oli läbi teinud eesti kodanlus: võitlejast balti aadli vastu C. R. Jakobsoni ajal oli ta muutunud võitlejaks oma töörahva vastu XX saj. algul. «Ja nagu siis saksad «kihutajate, mässajate ja märatsejate» vastu kõik oma võimu tarvitamisele tõivad, nii teevad seda tänapäev Eesti vararikkad kodanlikud ringkonnad varata kihtide vastu.»¹⁰⁷ Edasi võrdles H. Pöögelmann eesti kodanlust ja balti aadlit ka võitlusvahendite osas: kui sakslased kasutasid võitluseks eestlaste vastu usku ja kirikut, siis eesti kodanlus esineb «rahva» huvide nimel, hariduse kandjana «mässumeeste ja lõhkujate» vastu. Iseloomustades balti-sakslaste Balti Konstitutsioonilist Parteid («Nellat») ja Eduerakonda, näitas H. Pöögelmann, kuidas kumbki võitleb oma klassihuvide eest. J. Tõnissoni Eduerakond nõuab endale niipalju õigusi, kuipalju temale kasulik on, näiteks nõuab ta, et omavalitsuses ainult neile hääleõigus antaks, kes makse maksavad, s. o. varandusega inimestele.¹⁰⁸ Eduerakond ei taha tsaarivalitsuse kukutamist, ta toetab tsaarivalitsust ja tahab, et «keskvõimu käes terve sõjavägi» oleks jne.¹⁰⁹ Tõnissoni partei lubas I Riigiduuma valimistel rahvale kõik kätte nõuda, mis rahvas tahtis, kuid tegelikult ei mõelnudki ta rahva huvidele. «Nella» aga esines balti aadli ja kodanluse huvides.

Artikli lõpus märkis H. Pöögelmann, et on olemas ka kolmas partei — sotsiaaldemokraatlik, kuid sellest ei saa ta pikemalt kõnelda (s. o. tsensuuriolude tõttu — H. M.) Ometi viitas ta sellele, et eespool käsitletud küsimusi hindas ta lähtudes just selle partei seisukohtadest.¹¹⁰ Sama «Edu» kirjastuse väljaandel ilmus 1907 a. ka H. Pöögelmanni «Majandusteaduse õpetus», mille ta oli kirjutanud juba 1905. a. Saksamaal. Tunnetanud kapitalistliku ühiskonna tootmisprotsessi olemust, analüüsis ta selle üksikuid probleeme võrdlemisi põhjalikult, püüdes anda rahvale algteadmisi ühiskonna majanduslikust arengust, mis tingib revolutsiooni paratamatuse. Artiklis «Üks noorelt lahkunud»¹¹¹ annab H. Pöögelmann marksistliku hinnangu vene ja eesti kodanluse poliitikale I Riigiduumas.

¹⁰⁶ Sealsamas, lk. 41—45.

¹⁰⁷ H. Pöögelmann, Poliitilised parteid ja klassivõitlus. Elu ja võitlus, lk. 161.

¹⁰⁸ Sealsamas, lk. 168.

¹⁰⁹ Sealsamas, lk. 169—170.

¹¹⁰ Sealsamas, lk. 175—179.

¹¹¹ Edasi. Tööliste jõulualbum II, 1906, lk. 13—21.

Niisiis, H. Pöögelmanni eespool mainitud tööd näitavad, et rööbiti praktilise revolutsioonilise võitlusega Eestis tegeles ta ulatuslikult ka teoreetiliste küsimustega, mille selgitamisel ta lähtus ikka historilise printsiibist. Nagu nägime, ajas ta revolutsioonistaail tegelikult esimesi vagusid Eesti ajaloo marksistlikus historiograafias.

Hiljem seda tööpõldu viljeldes ei olnud ta enam üksi. V Kingissepp, J. Anvelt jt. andsid oma väärika panuse Eesti ajaloo marksistliku historiograafia rajamisel ja arendamisel.

Kogu aja H. Pöögelmann ei unustanud kasutamast ka luulelrelva töörahva revolutsiooniliste tunnete äratamiseks. Tema luuletustel, samuti kui tema poolt tõlgitud revolutsioonilistel lauludelgi, oli suur mõju ja levik rahva hulgas.

H. Pöögelmann aitas kaasa Tallinna Komitee illegaalse häälekandja «Sotsiaaldemokraat» ilmumisele 1906. a. sügisel.¹¹²

H. Pöögelmann leidis mahti osa võtta karskuskongressist, mis oli kokku kutsutud karskuse kuratooriumi poolt 1906. a. sügisel Tallinnas. Ta esines sõnavõtuga ning sidus alkoholismi vastu peetavat võitlust proletariaadi klassivõitluse ülesannetega. Ta näitas, et karskusliikumisel ei saa olla tõelist pinda, kui teda tahetakse isoleerida töörahva võitlusest, kui teda tahetakse endiselt hoida väikekodanlik-kirikliku mõtteviisi kammitsas.¹¹³

Tallinna revolutsioonilised töölised hindasid H. Pöögelmanni revolutsioonilist tegevust. VSDTP Tallinna organisatsioon tahtis esitada tema kandidatuuri II Riigiduma saadikuks talurahva kuurias. Nehatus osteti H. Pöögelmanni nimele isegi väike talukoht, kuid ostutehingu kinnitamine venis ja tsaarivalitsuse poolt kinnitatud valimisseadus ei võimaldanud seda mõtet teostada.¹¹⁴

1906. a. sügisel liikus H. Pöögelmann tihti Lõuna-Eestis, eriti Tartus, sest nagu eespool nägime, toimetas ta tegelikult tollal Tartus ilmuvat pahempoolset ajalehte «Homnik». Siin lõi ta tihedad sidemed VSDTP Tartu organisatsiooniga. Detsembris Tartus toimunud Põhja-Liivimaa organisatsioonide konverentsil viibis ta Tallinna organisatsiooni esindajana ning arvatavasti valiti VSDTP Põhja-Liivimaa Ringkonna Organisatsioonide Täitevkomitee liikmeks.¹¹⁵ Mainitud konverentsil viibis ka bolševike häälekandja «Proletaari» esindaja. See näitab, et H. Pöögelmanni sidemed partei keskusega olid tugevad. Kooskõlastatult partei keskusega viidi H. Pöögelmanni juhatusel veebruaris 1907 a. läbi Terijõe VSDTP Eestimaa organisatsioonide konverents, kus võeti vastu rida tähtsaid bolševistlikke otsuseid, mis ilmusid illegaalses ajalehes «Töoline» (aprillis 1907. a. Peterburis)¹¹⁶ ning

¹¹² J. Anvelt, H. Pöögelmann. «Klassivõitlus», 1925, nr. 71—72, lk. 4.

¹¹³ H. Pöögelmann, Karskus ja töölised. Mõtted I, Tallinn 1909.

¹¹⁴ «Klassivõitlus», 1935, nr. 12 (183), lk. 16.

¹¹⁵ ЕКР архив, ф. 24, н. 24—2, с. 1886, л-д 1 ja 3.

¹¹⁶ Vt. Революция 1905—1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин 1955, lk. 542—547.

said Lenini kõrge hinnangu osaliseks.¹¹⁷ Võib oletada, et selle ajalehe ilmumisele aitas H. Pöögelmann innukalt kaasa, sest tollal viibis ta enamasti Peterburis. Ta oli Tallinna tööliste poolt valitud II Riigiduuma saadiku P. Pärna korrespondendiks. On teada, et tänu H. Pöögelmanni abile kujunes P. Pärn järjekindlaks bolševikuks. Ka eesti talurahva saadikule Murtenile avaldas H. Pöögelmann suurt mõju ja Murten toetas Duumas sotsiaaldemokraatlikku fraktsiooni.¹¹⁸

Teise Riigiduuma laialisaatmise järel arreteriti H. Pöögelmann juhuslikult. Tal oli pass võõra nimega ja politseil ei õnnestunud tollal H. Pöögelmanni isikut kindlaks teha. Saanud vabaks, sõitis ta 1907. a. Helsingi kaudu Pariisi, sealt Londoni. Sellega lõppes H. Pöögelmanni 1905.—1907. a. revolutsiooni aegne tegevus ja algas uus pingerikas periood.

Nagu nägime, oli H. Pöögelmann möödunud sajandi lõpu-aastail progressiivne ühiskonnategelane, kes tundis suurt huvi rahva elu vastu ning püüdis oma tegevusega igati kaasa aidata tema kultuurharidusliku taseme tõstmisele. Ta hakkas kirjutama eesti töötava rahva raskest olukorrast, kuid väikekodanliku maailmavaate kandjana ei olnud H. Pöögelmann tollal veel suuteline nägema seda teed, mis viib ekspluataatorliku korra kaotamisele ja töörahva vabastamisele.

K. Marxi teoste uurimine ja tutvumine Saksa tööliikumisega õpingute ajal Leipzigis aitasid tal leida õige revolutsiooniteooria ning rakendada seda 1905.—1907. aasta revolutsioonilises võitluses Eestis, mil ta oli väsimatu bolševik-propagandist ja revolutsiooniliste jõudude organisator.

H. Pöögelmann kasutas leninlikult esimese revolutsiooni kogemusi oma järgnevas võitluses eesti töörahva vabastamise eest. 1905.—1907. a. revolutsiooni iseloomu ja konkreetsete sündmuste hindamisel lähtus ta marksismi-leninismi teooriast ja taktikast.¹¹⁹ Ta andis otsustava hoobi neile, kes püüdsid selle revolutsiooni iseloomu moonutada väikekodanliku maailmavaate seisukohalt, nagu seda tegid P. Speek, J. Palvadre ja V. Vöölmann.¹²⁰ Ta paljastas eesti kodanlike tegelaste katsed kasutada 1905. a. revolutsiooni pärandit oma võimu kindlustamiseks ja näitas, kuidas sootsid, oidermaad jt., võltsides ajalugu, püüdsid seda revolutsiooni näidata rahvusliku revolutsioonina, mis pidi sellega «. kaitsevalliks, nurgakiviks saama Pätsi-Laidoneri fašistliku diktatuuri hoonel»¹²¹

H. Pöögelmann näitas julgelt ka neid vigu ja puudusi eesti

¹¹⁷ V. I. L e n i n, Teosed, 12. kd., lk-d 212 ja 214.

¹¹⁸ EKP arhiiv, f. 25, nim. 25—2, sü. 1301, 1. 20, samuti «Klassivõitlus», 1935, nr. 12 (183), lk. 16.

¹¹⁹ 1905. aasta Eestis, Leningrad 1926, lk-d 6—16, 83—101.

¹²⁰ H. P ö ö g e l m a n n, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905.

¹²¹ H. P ö ö g e l m a n n, Marurahvuslased revolutsiooni päranduse kallal. «Klassivõitlus», 1935, nr. 11, lk. 18.

bolševike tegevuses, mis esinesid 1905.—1907 aasta revolutsioonis Eestis. Bolševike organisatsioonid Eestis olid noored, neil oli vähe klassivõitluse kogemusi, neil puudusid peaaegu täielikult teoreetiliselt tugevad juhid,¹²² mistõttu esines tõsiseid eksimusi. «Nad olid nõrgad revolutsiooni kui kunsti oskuses, mis kokkuvõttes lõpuks proletariaadile lüüasaamise tõi.»¹²³ Ta näitas, et üheks oluliseks Tallinna organisatsiooni puuduseks oli mitte küllalt järjekindel võitlus menševike vastu, see on, nende mõju ei purustatud lõpuni. Tallinna organisatsioon oleks pidanud abistama teiste linnade organisatsioone bolševismi teele asumisel jne. Lõpuks H. Pöögelmann hoiatab, et need vead ja puudused ei anna kellelegi õigust rüvetada eesti töörahva kangelaslikku võitlust 1905.—1907. aastal.¹²⁴

ХАНС ПЕЭГЕЛЬМАН В РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 ГОДОВ

Проф., доктор ист. наук Х. Мосберг

Резюме

Более 30 лет своей жизни Х. Пеэгельман посвятил борьбе за интересы эстонских трудящихся. В прошлом его роль в революционном движении, особенно в революции 1905—1907 годов, или замалчивалась, или извращалась, поэтому задачей советских историков является восстановить правду об этом замечательном деятеле.

В настоящей статье автор делает попытку показать, как Х. Пеэгельман стал революционером и какую роль он играл в революции 1905—1907 годов в Эстонии.

Выходец из трудового крестьянства, став в 90-х годах народным учителем, он искренне стремился помочь своему народу просветительной работой. Занимаясь затем публицистической деятельностью, он проявил и свои поэтические способности. В 1903 году он уехал за границу и поступил в Лейпциге в высшую коммерческую школу. Здесь он наряду с учебой прошел замечательную школу революционного движения. Он жадно следил за борьбой немецкого пролетариата, присутствовал часто на рабочих собраниях, читал газету «Лейпцигер Фольксцейтунг» и стал изучать произведения К. Маркса и Ф. Энгельса. Х. Пеэгельман всей душой был на стороне немецких левых социал-демократов. Последние уделяли большое внимание русской ре-

¹²² Selles hinnangus ilmneb bolševik Pöögelmanni iseloomulik omadus — tagasihoidlikkus oma tegevuse näitamisel, mille mittemõistmine on viinud mõnigi kord temast kirjutajad ekslike järelduste tegemisele.

¹²³ H. Pöögelmanna, Enamlus ja vähemlus Eestis 1905, lk. 45.

¹²⁴ Sealsamas, lk. 51.

волюции. Еще до революции они писали, что революция начнет именно в России. Все это помогло Х. Пеэгельману осознать неизбежность революции в России. Летом 1904 г. он привозил из Германии для Таллинской организации РСДРП революционную литературу. В конце 1904 г. Х. Пеэгельман в стихотворении «Весенние ветры» выразил свою уверенность, что всюду зреет революция.

Когда началась революция, Х. Пеэгельман был еще в Лейпциге, он горячо призывал к революции. В Таллин он вернулся в конце октября 1905 г. Вступив в ряды РСДРП, он стал сразу же активно участвовать в революционной борьбе. Работая в редакции буржуазной либеральной газете «Театая», он добивался превращения этой газеты в легальный орган Таллинского комитета РСДРП. Он написал ряд статей о задачах РСДРП, разоблачал раскольническую деятельность эстонских федералистов, т. е. эстонских социал-демократов и др. Х. Пеэгельман часто выступал перед трудящимися города и деревни с пламенными речами, призывая к вооруженному восстанию.

В годы отступления революции он был вынужден скрываться, но продолжал активно участвовать в борьбе. Х. Пеэгельман писал много в газетах левого направления «Сынумед», «Хоммик» и др. по вопросам революции, о задачах трудящихся и последовательно разоблачал контрреволюционную политику эстонской буржуазии, самодержавия и немецких баронов.

В августе 1906 г. он руководил совещанием эстонских сельских организаций РСДРП, в декабре 1906 г. участвовал в работе конференции Северо-лифляндских организаций РСДРП, а в феврале 1907 г. Х. Пеэгельман руководил работой конференции эстонских организаций РСДРП. всюду были приняты большевистские резолюции.

В 1907 году он был вынужден уехать за границу. Однако, где бы он не был, он всюду продолжал участвовать в революционном движении.

После февральской революции Х. Пеэгельман вернулся в Эстонию и был одним из выдающихся руководителей эстонского пролетариата в борьбе за советскую власть.

HANS PÖÖGELMANN'S ROLLE IN DER REVOLUTION D. J. 1905—1907

H. Moosberg

Zusammenfassung

Hans Pöögelmann hat über 30 Jahre seines Lebens dem Kampfe für die Interessen der estnischen Werktätigen gewidmet. In den vergangenen Jahren wurde seine Rolle in der revolutionären

nären Bewegung, besonders in der Revolution d. J. 1905—1907 verschwiegen oder falsch geschildert. Die Aufgabe der sowjetischen Historiker besteht in der Wiederherstellung der Wahrheit über diesen bemerkenswerten Revolutionär.

Der vorliegende Artikel ist ein Versuch der Verfasserin, zu beschreiben, wie H. Pöögelmann Revolutionär wurde und welche Rolle er in der Revolution d. J. 1905—1907 in Estland spielte.

H. Pöögelmann war Abkömmling einer Kleinbauerfamilie, wurde in d. 90 er Jahren Volksschullehrer, und mit seiner Arbeit auf dem Bildungsgebiet war er aufrichtig bestrebt, seinem Volke beizustehen. Später, bei seiner publizistischen Tätigkeit, entwickelten sich auch seine poetischen Fähigkeiten. Im Jahre 1903 reiste er ins Ausland und besuchte in Leipzig die höhere Kommerzschule. Neben dem Studium machte er hier die vortreffliche Schule der revolutionären Bewegung durch. Voll Interesse beobachtete er den Kampf des deutschen Proletariats, besuchte oft die Versammlungen der Arbeiter, las die «Leipziger Volkszeitung» und fing an, die Werke K. Marx und F Engels zu studieren. H. Pöögelmann hielt mit ganzer Seele zu den deutschen linken Sozialdemokraten. Letztere widmeten viel Aufmerksamkeit der russischen Revolution. Schon vor der Revolution verkündigten sie, daß die Revolution in Rußland bald beginnen wird. Das alles hat H. Pöögelmann geholfen die Unvermeidlichkeit der Revolution in Rußland zu begreifen. Im Sommer d. J. 1904 hat er aus Deutschland der Tallinnschen Organisation der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Rußlands (SDAPR) revolutionäre Literatur mitgebracht. Ende d. J. 1904 hat H. Pöögelmann in dem Gedicht «Frühlingswinde» seine Überzeugung ausgedrückt, daß überall die Revolution heranreife.

Als die Revolution ausbrach, weilte H. Pöögelmann noch in Leipzig, wo er feurige Aufrufe zur Teilnahme an derselben schrieb.

Ende Oktober 1905 kehrte er nach Tallinn zurück. Er wurde Mitglied der SDAPR und betätigte sich sofort im aktiven revolutionären Kampf. Während seiner Arbeit in der Redaktion der bürgerlichen Zeitung «Teataja», strebte er danach, diese Zeitung in ein legales Organ des Tallinschen Komitees der SDAPR umzugestalten. Er schrieb mehrere Artikel über die Aufgaben der SDAPR, entlarvte die spaltende Tätigkeit der estnischen Föderalisten, d. h. der estnischen Sozialdemokraten und anderer. H. Pöögelmann hat den Arbeitern in der Stadt und in den Dörfern oft feurige Reden gehalten, hat sie aufgefordert, sich dem bewaffneten Aufstand anzuschließen.

In den Jahren des Zurückweichens der Revolution war er gezwungen sich zu verbergen, trotzdem aber hat er sich auch weiterhin aktiv an dem Kampf beteiligt. Er hat viel für die Zeitungen der linken Richtung «Sõnumed», «Hommik» u. a. über die Fragen der Revolution und der Aufgaben der Werktätigen

geschrieben und hat konsequent die kontrrevolutionäre Politik der estnischen Bourgeoisie, der Selbstherrschaft und der baltischen Barone entlarvt.

Im August d. J. 1906 hat H. Pöögelmann die Versammlung der estnischen Landorganisationen der SDAPR geleitet, im Dezember 1906 hat er an der Arbeit der Nord-Livländischen Organisation der SDAPR teilgenommen und im Februar 1907 die Arbeit der Konferenz der estnischen Organisationen der SDAPR geleitet. In allen erwähnten Organisationen wurden die bolschewistischen Resolutionen angenommen. Im Jahre 1907 war H. Pöögelmann gezwungen, ins Ausland zu flüchten. Doch wo er auch weilte, überall hat er an der revolutionären Bewegung teilgenommen.

Nach der Februarrevolution kehrte H. Pöögelmann nach Estland zurück und war hier ein hervorragender Leiter des estnischen Proletariats im Kampf für die Sowjetmacht.